

نقش حمایتی خانواده در کاهش آسیب‌های اجتماعی فرزندان از دیدگاه آیات و روایات

حجت‌الاسلام والمسلمین سیدرضا صیادمنش*

اشاره

حمایت خانواده از فرزند، نوع خاصی از حمایت است که بر شناخت، عواطف، رفتارها و زیست‌شناسی انسان اثر می‌کند. فرزندى که در چنین خانواده‌ای تربیت و حمایت می‌شود، سبک زندگی، گرایش و نگرش متفاوتی در برابر افرادی دارد که در خانواده فروپاشیده یا متزلزل زندگی می‌کنند. ارتباط حمایتی خانواده از فرزند سبب نشاط و شادابی، مثبت‌نگری به افراد پیرامونی، امیدواری و خوش‌بینی می‌شود؛ همچنین زمینه‌های بروز فساد و رذیلت‌های اخلاقی را از بین می‌برد و آسیب‌های اجتماعی را کاهش می‌دهد. تحقیقات نشان می‌دهد تربیت دینی خانواده‌ها، نقش اساسی در سلامت روان و سازگاری اجتماعی دارد؛ همچنین پژوهش‌ها بیان‌کننده این مطلب هستند که مذهب می‌تواند خویشتن‌داری را افزایش دهد که عنصری اساسی در تربیت است. بنابراین خانواده می‌تواند اصلی‌ترین و اساسی‌ترین عنصر تربیت دینی دانسته شود.^۱

باتوجه به آنچه بیان شد، به دسته‌بندی انواع حمایت والدین می‌پردازیم و هر کدام را معنا می‌کنیم و توضیح می‌دهیم تا مشخص شود خانواده‌ها چگونه می‌توانند از فرزندان خود حمایت کنند؟

۱. حمایت دینی و معنوی

حمایت دینی و معنوی شامل آگاهانیدن، خوبی و خیرخواهی، آرزوی سرفرازی، زمینه‌سازی

* سطح سه حوزه علمیه قم.

1. <https://qunoot.net> =3329.

رشد معنوی و فکری، توصیه به انجام امور نیک و اجتناب از امور زشت می‌گردد. خداوند متعال در این باره می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا؛^۱ ای کسانی که ایمان آورده‌اید خود و خانواده خویش را از آتشی که هیزم آن انسان‌ها و سنگ‌هاست نگه دارید». همچنین در آیه‌ای دیگر می‌فرماید: «هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيُزَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ؛^۲ او کسی است که آرامش را در دل‌های مؤمنان نازل کرد تا ایمانی به ایمانشان بیفزایند».

اولین برداشت از آیه این است که بدون ایمان، آرامش روحی و روانی وجود ندارد. به طور طبیعی وقتی آرامش روحی و روانی نباشد، فرد در منجلاب آسیب‌های اجتماعی گرفتار می‌شود. بر این اساس ایمان‌افزایی مهم‌ترین حمایتی معنوی است که والدین باید از فرزندان خود داشته باشند. امام علی علیه السلام می‌فرماید: «وَحَقُّ الْوَالِدِ عَلَى الْوَالِدِ أَنْ يُحَسِّنَ اسْمَهُ وَيُحَسِّنَ آدَبَهُ وَيُعَلِّمَهُ الْقُرْآنَ؛^۳ حقّ فرزند بر پدر این است که نام نیکو بر او گذارد، او را نیکو تربیت کند و بدو قرآن آموزد».

بر این اساس یکی از حقوق و وظایف والدین، آموختن قرآن به فرزندان و آشناکردن آنان با معارف قرآن است؛ زیرا کودکانی که از ابتدا با آشنایی به خدا و فراگیری کتاب آسمانی تربیت می‌شوند، اراده‌ای قوی دارند و نتایج درخشان ایمان و انس با قرآن، از خلال گفتار و رفتارشان به خوبی مشهود است. به طور کلی کسی که معارف حق را بیاموزد؛ به یقین کمتر در دام بلا و آسیب اجتماعی گرفتار می‌شود؛ به همین دلیل در گزاره‌های دینی به زودآموزی تربیت و تربیت صحیح فرزندان تأکید شده است؛ همان‌گونه که امام علی علیه السلام خطاب به فرزندش امام حسن علیه السلام فرمود: «وَ إِنَّمَا قَلْبُ الْحَدِيثِ كَالْأَرْضِ الْخَالِيَةِ مَا أُلْفِيَ فِيهَا مِنْ شَيْءٍ قَبِلَتْهُ فَبَادَرَتْكَ بِالْأَدَبِ قَبْلَ أَنْ يَشْتَوْ قَلْبُكَ؛^۴ دل نوجوان مانند زمین خالی است که هرچه در آن افکنده شود، آن را می‌پذیرد؛ بنابراین من پیش از آنکه دلت سخت گردد و خردت مشغول شود، به تأدیب و تربیت تو شتافتم».

انواع حمایت‌های دینی و معنوی که نقش بسزایی در کاهش آسیب‌های اجتماعی دارند، عبارت‌اند از:

۱. تحریم: ۶.

۲. فتح: ۴.

۳. شریف الرضی، نهج البلاغة، حکمت [۴۰۷] ۳۹۹، ص ۵۴۶.

۴. محمد دشتی، ترجمه نهج البلاغة، نامه ۳۱، ص ۵۲۳.

۱-۱. تشویق اعضای خانواده به نماز

نماز امری معنوی است که آثار و برکت‌های فردی و اجتماعی بسیاری دارد؛ همچنین مؤثرترین عمل عبادی و معنوی در کنترل اجتماعی و پاک‌کردن جامعه از انواع زشتی‌ها و پلیدی‌هاست: «وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ»^۱ و نماز را برپا دار که نماز [انسان را] از زشتی‌ها و گناه باز می‌دارد». تشویق اعضای خانواده به اقامه نماز و ایجاد زمینه اقامه این فریضه الهی و درخواست از خداوند برای اقامه آن از حمایت‌های دینی و معنوی است. نماز در جایگاه عملی عبادی و دستور الهی در ایجاد و تعالی رشد فردی و اجتماعی تأثیر شگرفی دارد و انسان نمازگزار در پرتو نور نماز به زندگی آرام و مطمئنی دست می‌یابد. رعایت حقوق دیگران و حتی دیگر جانداران از جمله تأثیر نمازهای حقیقی آن یگانه عالم خلقت است؛ بنابراین نماز، نفس سرکش را مؤدب به آداب الهی و رعایت حقوق فردی و اجتماعی دیگران می‌نماید. در بررسی آسیب‌ها و انحراف‌های اجتماعی به عنوان پدیده‌ای اجتماعی، باید به علل اجتماعی انحراف‌ها نگریسته شود. در این باره عوامل متعددی نقش دارند؛ عواملی چون پایبند نبودن خانواده‌ها به آموزه‌های دینی و آشفته‌گی کانون خانواده. در این میان یکی از عوامل مهم اجتماعی در بروز آسیب‌ها و انحراف‌های اجتماعی، پایبند نبودن خانواده‌ها به آموزه‌های دینی و معنوی است. برای جلوگیری از این امر در خانواده‌ها، می‌توان با تقویت اعتقادات و حمایت فرزند به‌ویژه در کودکی و نوجوانی، در کنار پایبندی عملی خود والدین به آموزه‌های دینی و معنوی به‌ویژه به فریضه بسیار مهم نماز گام‌های عملی محکمی برداشت که این مهم در کاهش آسیب‌های اجتماعی بسیار مفید و کارساز است.^۲

یکی از نوه‌های امام خمینی علیه السلام می‌گوید: وقتی بچه بودم، یک مرتبه که امام مشغول نماز خواندن بود، من هم رفتم پشت سر ایشان ایستادم و همان کارهایی را که ایشان انجام می‌دادند، من هم تکرار می‌کردم. [پس از اتمام نماز] امام چند جلد کتاب کودکان که همان‌جا بود، برداشتند [به عنوان هدیه] به من دادند. بعدها هر موقع من به اتاق امام می‌رفتم یا ایشان مرا می‌دید، از من می‌پرسید [آیا نمازت را خوانده‌ای یا نه؟] اگر می‌گفتم بله، می‌گفتند: آفرین.^۳

۱. عنکبوت: ۴۵.

۲. حسن اسماعیل‌زاده، «نگرشی بر آثار و نقش بنیادین نماز در اعتلای جامعه و کاستن آسیب‌های اجتماعی»، ص ۱۰۶.

۳. <https://hawzah.net/3280/5974/61>.

۱-۲. امر به معروف و نهی از منکر

امر کردن به کارهای نیک و پسندیده و بازداشتن از کار و فعل بد و مذموم، از نکات بسیار مهم حمایتی خانواده از اعضای خود است که در آیات و روایت هم بدان تأکید بسیاری شده است. ایجاد احساس مسئولیت اجتماعی از دعاهای انبیا برای خانواده است: «يَا بَنِيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَصْبِرْ عَلَيَّ مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ»^۱ ای پسرک من، نماز را برپا دار و به کار پسندیده وادار و از کار ناپسند باز دار و بر آسیبی که بر تو وارد آمده است، شکویا باش». خداوند در این آیه با کلیدواژه‌های نماز، امر به معروف و نهی از منکر «يَا بَنِيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ»، به والدین توصیه می‌کند که فرزندان خویش را با سفارش به نماز، مؤمن و خداپاور تربیت کنند؛ همچنین با سفارش به امر به معروف و نهی از منکر، افرادی مسئول و اجتماعی تربیت کنند؛ زیرا امر به معروف و نهی از منکر، مهم‌ترین عامل کنترل اجتماعی و بازدارنده انواع آسیب‌ها و جرایم اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و اخلاقی است. اسلام معتقد است سرنوشت انسان‌ها با یکدیگر گره خورده است؛ به همین دلیل در جوامعی که انسان‌ها کارهای نیک انجام می‌دادند، با این وجود به کارهای بد دیگران بی‌توجه بودند، عذاب الهی آنها را هم در خود فرو برده است و به اصطلاح «تر و خشک را با هم سوزانده است». اخبار و روایات فراوانی وجود دارد که انسان‌ها تبعات اعمال سوء دیگران را متحمل می‌شوند؛ زیرا با سکوت خود رفتار آنان را تأیید می‌کنند. در متون دینی برای تفهیم این مطلب از تشبیهات بسیار رسایی استفاده شده است؛ مثلاً پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ انسان‌های یک جامعه را به مسافران کشتی تشبیه می‌کند که سلامت آنها در گرو سلامت کشتی است و هیچ‌کس نمی‌تواند به سلامت و ایمنی کشتی بی‌توجهی کند.^۲

۲. حمایت عاطفی

از مجموعه نیازهای آدمی، شاید هیچ‌کدام به اهمیت و اعتبار نیازهای عاطفی و نیاز به مهر و محبت نباشند. به جرئت می‌توان ادعا کرد نقش این‌گونه نیازها در ادامه حیات متعادل انسان، از نقش نیازهای اقتصادی و معیشتی کمتر نیست؛ به گونه‌ای که روان‌شناسان آن را از جمله نیازهای اساسی آدمی برشمرده‌اند و محرومیت آن را سبب‌ساز بروز عوارض و آسیب‌های روانی و ریشه

۱. لقمان: ۱۷.

۲. محمد بن اسماعیل بخاری، صحیح بخاری، ج ۲، ص ۸۸۲.

نقش حمایتی خانواده در کاهش آسیب‌های اجتماعی فرزندان از دیدگاه آیات و روایات ■ ۱۶۷

بسیاری از نابهنجاری‌ها و ناسازگاری‌ها دانسته‌اند.^۱ در آموزه‌های دین اسلام هم به مسائل روانی و عاطفی فرزندان توجه ویژه‌ای مبذول شده است.

از جمله نیازهای کودکان، محبوب‌بودن و مهربانی است. اسلام با توجه به این نیاز، پدران و مادران را به محبت‌ورزی در برابر فرزندان توصیه می‌کند. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ لَيُرْحَمُ الْعَبْدَ لِشِدَّةِ حُبِّهِ لَوْلَا ذَلِكَ؛^۲ خداوند به بنده‌اش به دلیل محبت زیاد بنده به فرزندش رحم می‌کند». همچنین در روایت آمده است: «کودکان را دوست داشته باشید و با آنان مهربان باشید». ^۳ آموزه‌های اسلام چنان بر مهربانی با کودکان تأکید دارد که پدر و مادر را از بی‌توجهی به وعده‌ای که به کودک داده‌اند، منع می‌کند.^۴ در نگاه اسلام حتی بوسیدن فرزندان بر کمال معنوی پدر و مادر می‌افزاید؛ پیامبر صلی الله علیه و آله با توجه به نقش بوسه در تأمین بخشی از نیازهای عاطفی و روانی کودک، فرمود: «مَنْ قَبَّلَ وَلَدَهُ وَلَدَهُ كَتَبَ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ لَهُ حَسَنَةً وَمَنْ فَرَّحَهُ فَرَّحَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَمَنْ عَلَّمَهُ الْقُرْآنَ دُعَىٰ بِالْأَبْوَيْنِ فَبِكُسَيَانِ حُلَّتَيْنِ يُضَىٰ مِنْ نَوْرِهِمَا وَجُوهَ أَهْلِ الْجَنَّةِ؛^۵ هر کسی فرزندش را ببوسد، خداوند عزوجل برای او ثواب می‌نویسد و هر کسی که او را شاد کند، خداوند روز قیامت او را شاد خواهد کرد و هر کسی قرآن به او بیاموزد، پدر و مادرش دعوت می‌شوند و دو لباس بر آنان پوشیده می‌شود که از نور آنها، چهره‌های بهشتیان نورانی می‌گردد».

بنابراین عواطف است که زندگی فرزندان را صفا و جلا می‌بخشد. مولوی نیز گفته است:

هر که را جامه ز عشقی چاک شد
او ز حرص و عیب کلی پاک شد
شاد باش ای عشقِ خوش سودای ما
ای طیبِ جمله علت‌های ما^۶

شهید سلیمانی خطاب به فرزندش چنین اظهار محبت می‌نماید:

بارها در طول مسیر چهره‌های پر از محبت‌تان را یکی یکی جلوی چشمانم مجسم کرده و بارها قطرات اشکی به یادتان ریخته‌ام. دلتنگ‌تان شده‌ام، به خدا سپردم‌تان. اگر چه کمتر فرصت ابراز محبت یافته‌ام و نتوانستم آن عشق درونی خودم را به شما

۱. علی قائمی، خانواده و مسائل عاطفی کودک، ص ۱۶۲.

۲. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۶، ص ۵۱.

۳. همان، ص ۴۹، ح ۳.

۴. همان.

۵. همان.

برسانم؛ اما عزیزم هرگز دیده‌ای کسی جلوی آئینه خود را ببیند و به چشمان خود بگوید دوستتان دارم؛ کمتر اتفاق می‌افتد، اما چشمانش برایش باارزش‌ترینند. شما چشمان منید. چه بر زبان بیاورم و چه نیاورم، برایم عزیزید.^۱

از مصادیق حمایت عاطفی که در کاهش آسیب‌های اجتماعی سهم بسزایی دارند، می‌توان به این موارد اشاره کرد:

۲-۱. الگو شدن برای اعضا

خداوند در قرآن، اصل الگوپذیری فرزندان از والدین را نوعی سنت می‌داند و بر دو نوع الگوپذیری تأکید می‌کند؛ از الگوپذیری منفی، نهی و منع می‌کند: «وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوْلَوْكَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ»^۲ و چون کفار را گویند پیروی از شریعت و کتابی که خدا فرستاده کنید، پاسخ دهند که ما پیرو کیش پدران خود خواهیم بود. آیا بایست آنها تابع پدران باشند گرچه آن پدران بی‌عقل و نادان بوده و هرگز به حق و راستی راه نیافته باشند؛ اما از سوی دیگر بر الگوپذیری مثبت تأکید می‌کند: «أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَإِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَٰهًا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ»^۳ شما کی و کجا حاضر بودید هنگامی که مرگ یعقوب در رسید و به فرزندان خود گفت که شما پس از مرگ من که را می‌پرستید؟ گفتند: خدای تو را و خدای پدران تو ابراهیم و اسماعیل و اسحاق را که معبود یگانه است و ما مطیع فرمان اویم».

بنابراین باید گفت به یقین نماز خواندن یا نخواندن والدین و اعضای خانواده، نوع نگاه و ارزش‌گذاری و چگونگی اهتمام آنان به نماز و حتی نوع برخورد آنان با افراد نمازخوان برای فرزندان اهمیت دارد و در بینش، نگرش و اقدام آنان به نماز و روزه تأثیر می‌گذارد. می‌توان گفت نمازخوان شدن یا نشدن و روزه گرفتن یا نگرفتن فرزندان تا حد بسیاری وابسته به الگویی است که خانواده در اختیار کودکان قرار می‌دهد. تحقیقات مختلفی درباره میزان پایبندی به نماز و روزه در ایران، همین نظر را تأیید می‌کند.^۴

1. <https://www.balagh.ir/content/20687>.

۲. بقره: ۱۷۰.

۳. بقره: ۱۳۳.

4. <https://neraconf.ir/Areas/7/330a858d-2d>.

۲-۲. احترام و محبت

محبت تأثیر فراوانی در تعادل روح فرزند در محیط خانواده دارد. کودکی که در محیط گرم محبت پرورش می‌یابد، دارای روانی شاد است و به زندگی دلگرم بوده و خود را در این جهان تنها نمی‌داند. در پرتو محبت، صفات عالی انسانیت، عواطف و احساسات کودک نیز به‌خوبی پرورش می‌یابد و نتیجه‌اش پرورش انسانی متعادل خواهد بود. فرزندی که در دوران کودکی و نوجوانی به مقدار کافی از محبت والدین بهره‌مند بوده‌اند، دارای اراده قوی و روان سالم هستند؛ اما افرادی که در خانواده‌های خشن زندگی می‌کنند، در بزرگسالی با مشکلات روحی مواجه می‌شوند و احساس حقارت می‌کنند؛ در نتیجه به انواع آسیب‌های اجتماعی گرفتار می‌شوند.^۱

امیرالمؤمنین علی علیه السلام رابطه عاطفی خود با پیامبر صلی الله علیه و آله را این‌گونه توصیف می‌فرماید:

کودکی خردسال بودم که رسول خدا صلی الله علیه و آله من را بر دامان خود می‌نشاند، در آغوشم می‌گرفت و به سینه خود می‌چسباند. گاه مرا در بستر خود می‌خوابانید و از محبت و دوستی، صورت خویش را بر صورت من می‌گذاشت و مرا به استشمام بوی لطیف خود وامی‌داشت. برای من هر روز از سجایای پسندیده خود پرچمی می‌افراشت و امر می‌فرمود که در عمل از اخلاق آن حضرت پیروی کنم.^۲

یکی از نیازهای اساسی انسان، نیاز عاطفی است؛ بدین معنا که دوست دارد مورد مهر و محبت و علاقه دیگران واقع شود؛ از این رو وجود رابطه عاطفی بین خانواده و اعضای آن همواره مورد تأکید بوده است. مهر و محبت در تکوین شخصیت افراد نقش انکارناپذیری دارد؛ اما از سوی دیگر، محرومیت عاطفی موجب بروز اختلال منش و انواع انحراف‌ها و آسیب‌های اجتماعی می‌شود؛ به گونه‌ای که اگر فرد از سوی خانواده احساس محبت نکند، ممکن است برای جبران آن در صدد انتقام جویی برآید و اعمال خطرناکی برخلاف قانون و هنجارهای اجتماعی مرتکب شود؛ اما اگر خانواده با فرزندان رابطه عاطفی برقرار کنند، می‌توانند در قلب فرزندان نفوذ کنند و آنها را در مسیر صحیح قرار دهند.

نقش مهر و محبت از سوی خانواده به اندازه‌ای اهمیت دارد که اگر فرزندان از محبت خانواده سیراب نشوند و احساس کمبود محبت داشته باشند و خانواده را تکیه‌گاهی امن و مورد اطمینان برای خود به شمار نیاورند، ممکن است جذب کسانی شوند که به آنها اظهار محبت و

۱. محمدعلی احمدوند، بهداشت روانی، ص ۲۲۵.

۲. محمد دشتی، ترجمه نهج البلاغه، ص ۳۹۹.

علاقه کاذب می‌کنند و این نقطه آغاز انحراف‌ها و آسیب‌های اجتماعی بعدی است.^۱

۳. حمایت معیشتی و اقتصادی

دنیای کودک، دنیای ضعف و ناتوانی است. در برخی از روایات به این نکته اشاره شده است که نوزاد انسانی ضعیف‌ترین موجود است؛^۲ از این رو برای برآوردن نیازهای اولیه زیستی خود، نیازمند حمایت و مراقبت پدر و مادر است. از نگاه اسلام، اداره فرزندان از نظر خوراک و پوشاک و مسکن، از وظایف پدر و مادر دانسته شده است.^۳ بسیاری از والدین فکر می‌کنند وظیفه تربیتی و حمایتی از فرزندان فقط در حمایت از پوشش، رفتار و گفتار خلاصه می‌شود؛ در حالی که اگر از فرزندان تربیت و حمایت اقتصادی مناسبی انجام نگیرد، در زندگی با مشکلات بسیاری روبرو خواهند شد؛ از جمله مشکلات می‌توان به فقر اشاره کرد که فقر با آسیب‌های اجتماعی همبستگی دارد؛ از این رو دین اسلام بر رفع فقر در زندگی فردی و اجتماعی انسان‌ها تأکید فراوانی می‌کند؛ به گونه‌ای که اگر در رفع آن اقدام و حمایت مناسبی انجام نگیرد، جامعه به معضلات، مشکلات و آسیب‌های اجتماعی گسترده‌ای مبتلا خواهد شد؛ از جمله ضعف شخصیت، بی‌ارزش شدن در اجتماع، تحقیر و ایجاد عقده‌های روحی برای فرد که هر کدام از این عوامل می‌توانند در بالارفتن میزان جرایم و کجروی‌ها و آسیب‌های اجتماعی نقش بسیاری ایفا کنند.^۴

بنابراین از کارهای مهم خانواده، حمایت و تنظیم امور اقتصادی و حساب دخل و خرج فرزندان و اعضای خانواده است. هر خانواده‌ای که با عقل و تدبیر باشد، از فرزند و اعضای خود حمایت معیشتی و اقتصادی انجام دهد، به مقدار درآمدش خرج کند و بداند پول را در چه راهی به مصرف می‌رساند، کمتر نیاز به قرض و وام و نسیه پیدا می‌کند و به فقر و ورشکستگی گرفتار نخواهد شد و زندگی نسبتاً آرامی خواهد داشت.^۵

۱. استادان طرح جامع آموزش خانواده، خانواده و فرزندان در دوره دبیرستان، ص ۶۶.

۲. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۳، ص ۹۳.

۳. محمد بن حسن حرّ عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۱۷۵.

۴. سعید فراهانی فرد، نگاهی به فقر و فقرزدایی از دیدگاه اسلام، ص ۳۷.

۵. ابراهیم امینی، تربیت، ص ۱۹۷.

کتاب‌نامه

قرآن

۱. احمدوند، محمدعلی، بهداشت روانی، چ ۱۰، تهران: دانشگاه پیام نور، ۱۳۹۲.
۲. استادان طرح جامع آموزش خانواده، خانواده و فرزندان در دوره دبیرستان، چ ۱۵، تهران: انجمن اولیا و مربیان، ۱۳۸۴.
۳. اسماعیل‌زاده، حسن، «نگرشی بر آثار و نقش بنیادین نماز در اعتلای جامعه و کاستن آسیب‌های اجتماعی»، مجله معارف فقه علوی (ویژه‌نامه همایش ملی نماز، تعالی فردی و اجتماعی)، اردیبهشت ۱۳۹۷.
۴. امینی، ابراهیم، تربیت، چ ۱۲، قم: بوستان کتاب، ۱۳۹۷.
۵. بخاری، محمد بن اسماعیل، صحیح بخاری، ارومیه: مؤسسه انتشاراتی حسینی اصل، ۱۳۹۳.
۶. جوادی آملی، عبدالله، مفاتیح الحیاة، چ ۲، قم: اسراء، ۱۳۹۸.
۷. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعة، قم: مؤسسه آل‌البیت لاحیاء التراث، ۱۳۶۷.
۸. شریف‌الرضی، محمد بن‌الحسین، نهج‌البلاغه، تصحیح صبحی صالح، قم: انتشارات هجرت، چاپ اول، ۱۴۱۴ق.
۹. شیلت، وندی و نانسی لی‌دموس، دختران به عفاف روی می‌آورند، ترجمه سمانه مدنی و پریسا پورعلمداری، تهران: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، ۱۳۸۸.
۱۰. فتحی، یوسف، «رابطه حمایتی خانواده و سرمایه اجتماعی و تأثیر آنها بر کنترل اجتماعی از منظر قرآن»، پژوهشنامه معارف قرآنی، دوره ۸، ش ۲۸، بهار ۱۳۹۶.
۱۱. فراهانی‌فرد، سعید، نگاهی به فقر و فقرزدایی از دیدگاه اسلام، چ ۲، تهران: کانون اندیشه جوان، ۱۳۷۸.
۱۲. قائمی، علی، خانواده و مسائل عاطفی کودک، چ ۲، تهران: امیری، ۱۳۷۳.
۱۳. قرائتی، محسن، تفسیر نور، چ ۵، تهران: مؤسسه فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۲.
۱۴. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، چ ۲، تهران: انتشارات قائم آل محمد علیه‌السلام، ۱۳۸۵.
۱۵. مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار، تهران: دارالکتاب الاسلامیه، ۱۳۱۵ق.